

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1982

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΕΡΙΚΛΗ ΘΕΟΧΑΡΗ

Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΑΝΗ

Όταν οί Ὀρθόδοξοι αὐτοκράτορες ἐγύρισαν τὸ 1261 ἀπὸ τῆ Νίκαια στὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ αὐτοκρατορία ποὺ ἀνέστησαν δὲν ἦταν πιά ἡ παλιὰ κυρίαρχη δύναμη τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ διμέτωπος ἀγώνας ποὺ ἄρχισε τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα ἐναντίον τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων στὴν Ἀνατολή καὶ τῶν Νορμανδῶν στὴ Δύση, τὰ ἐμπορικὰ προνόμια ποὺ εἶχαν παραχωρηθεῖ σὲ Βενετούς καὶ Γενοβέζους γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ βοήθειά τους, οἱ δύσκολες δυναστικὲς διαμάχες, τὸ σχίσμα μεταξὺ Ὀρθοδόξου καὶ Λατικῆς Ἐκκλησίας καὶ τελικὰ ἡ μεγάλη συμφορὰ τῆς Τέταρτης Σταυροφορίας τοῦ 1204 μὲ τὶς ἀρπακτικὲς κατακτήσεις καὶ τὶς βάρβαρες λεηλασίες τῆς εἶχαν κλονίσει ὥς τὰ θεμέλια τὴν παλιὰ ἔνδοξη Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.

Καὶ τὰ σκοτεινὰ σύννεφα μαζεύτηκαν πικρότερα καὶ πάλι στὴν Ἀνατολή, ὅταν οἱ Τούρκοι μετὰ λιγόχρονη ἡσυχία ξεχύθηκαν μὲ καινούργια κατακτητικὴ ὁρμή, ὀδηγημένοι ἀπὸ τὴ νέα δυναστεία τους τοῦ Ὀσμὰν (1288-1326) καὶ τῶν διαδόχων του. Προσπέρασαν τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ Βυζαντίου, διαπεραιώθηκαν στὴν Εὐρώπη καὶ ἔφτασαν ὥς τὸν Δούναβη. Ἔτσι περικύκλωσαν ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς τὸ Βυζάντιο καὶ ἔκαμαν τὴν Ἀδριανούπολη τὴν πρώτη Εὐρωπαϊκὴ τους πρωτεύουσα.

Ὅτι ἀπέμεινε τότε ἀπὸ τὸ Ἀνατολικὸ Ρωμαϊκὸ κράτος — πὸν ἀπὸ τὴν Τέταρτη Σταυροφορία καὶ ἔπειτα εἶναι πιά ἀπόλυτα καὶ ἀποκλειστικά Ἑλληνικὸ— ἦταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, λίγες πόλεις στὰ παράλια τῆς Θράκης καὶ στὶς ἀκτὲς τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἢ Θεσσαλονίκη μὲ τὰ περὶχωρὰ τῆς, μερικὰ μικρὰ νησιά καὶ τὸ Δεσποτάτο τοῦ Μορέως στὴν Πελοπόννησο. Ἀπὸ μόνον «διαφεντεύανε» τότε, γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τὸν μεσαιωνικὸ ὄρο, οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Αὐγούστου, χῶρες μικρὲς καὶ φτωχῆς, πὸν τὸν πληθυσμὸν τοὺς τὸν εἶχε ἀποδεκατίσει ἢ τρομερῆ πανώλης τοῦ 1347. Γιὰ νὰ καταλάβομε τὸ μέγεθος τῆς συμφορᾶς ἐκεῖνης, ἀρκεῖ νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολιν τότε πέθαναν περίπου οἱ μισοὶ κάτοικοί τῆς.

Παραδόξως, μὲ ὅλη τὴν τραγικὴ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ κατάπτωση τοῦ Βυζαντίου στὰ ἑκατὸ πενήντα τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, μιὰ λαμπρὴ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνθησις ἐπρόβαλε, ἢ λεγόμενῃ Ἀναγέννησις τῶν Παλαιολόγων. Εἶναι αὐτὴ πὸν μᾶς χάρισε πραγματικὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ὅπως τὰ μωσαϊκὰ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας ἢ τὶς τοιχογραφίες τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Μυστρᾶ, καθὼς καὶ τὴν ἀνασύστασις τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Μετοχίτη καὶ τὴ σειρὰ τῶν σπουδαίων ἱστορικῶν, θεολόγων, φιλολόγων καὶ φιλοσόφων πὸν τὸν ἀκολούθησε.

Ἐνα βασικὸ πρόβλημα ἀπὸ ἐκεῖνα πὸν βασάνισαν τοὺς ἡγέτες τοῦ Βυζαντίου στὰ τελευταῖα του χρόνια ἦταν οἱ σχέσεις τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας μὲ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης. Μὲ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνα τὸ σχίσμα μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ἦταν πιά ὀλοκληρωμένο, καὶ ὁ θρίαμβος τῶν Παλαμιστῶν ἔκαμε τὸ χάσμα βαθύτερο. Πολλοὶ ὅμως ἀπὸ τοὺς τότε κορυφαίους Βυζαντινοὺς πολιτικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ἐπίστευαν ὅτι ἡ αὐτοκρατορία δὲν μπορούσε νὰ ἐπιζήσει χωρὶς βοήθεια ἀπὸ τὴ Δύση, καὶ ὅτι, ἂν τὸ τίμημα πὸν θὰ ἔπρεπε νὰ πληρωθεῖ ἦταν ἡ ἔνωσις τῶν ἐκκλησιῶν — δηλαδὴ ἡ ὑποταγὴ τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας στὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης—, θὰ ἔπρεπε καὶ αὐτὸ ἀκόμη νὰ πληρωθεῖ.

Δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸν σήμερον νὰ μιλήσομε γιὰ τὶς περίπλοκες θεολογικὰς διαφορὰς καὶ τὶς πολιτικὰς ρίζες τῆς διαμάχης αὐτῆς, οὔτε καὶ νὰ παρακολουθήσομε τὰ διάφορα στάδια στὴν ἐξέλιξί τῆς. Τὸν 15ο ὅμως αἰῶνα, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολις σώθηκε μόνον ἐπειδὴ ὁ Ταμερλάνος ἐπετέθη ἐναντίον τῶν Τούρκων ἐξ ἀνατολῶν καὶ ὁ Βαγιαζήτ νικήθηκε στὴν Ἀγκυρα, καὶ ὅταν καμιά Ὀρθόδοξη δύναμις δὲν ὑπῆρχε πὸν θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει τὸ Βυζάντιον — οἱ Ρῶσοι ἦταν πολὺ μακριὰ καὶ δοσμένοι στὰ δικά τους προβλήματα—, ἦταν φυσικὸ νὰ στραφοῦν καὶ πάλιν οἱ Ἑλληνας αὐτοκράτορες πρὸς τὴ Δύση.

Ἔτσι ὁ Ἰωάννης ὁ ὄγδοος, ὁ ἀδελφὸς καὶ προκατόχος τοῦ Κωνσταντίνου στὸ θρόνο, βέβαιος γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀνάγκη τῆς Δυτικῆς βοήθειας, ὀδήγησε τὸ 1439 τὴν ἀποστολὴ ἐκείνη ἀπὸ θεολόγους καὶ φιλοσόφους ποὺ ὑπέγραψε τὴν ἔνωσι τῶν ἐκκλησιῶν στὴ Φλωρεντία, μὲ μόνες ἐξαιρέσεις τὸν Μάρκο τὸν Εὐγενικὸ ποὺ ἀρνήθηκε νὰ ὑπογράψει καὶ τὸν Πλήθωνα τὸν Γεμιστὸ ποὺ ἀμέλησε νὰ παρουσιαστεῖ στὴν ὑπογραφή τῆς μοιραίας ἐκείνης συμφωνίας καὶ περνοῦσε τὶς ὥρες του διδάσκοντας Πλατωνικὴ φιλοσοφία σὲ ἐνθουσιώδη Φλωρεντινὰ ἀκροατήρια.

Ἦταν βέβαια εὐκολότερο νὰ ὑπογραφεῖ ἢ ἔνωσι παρὰ νὰ ἐπιβληθεῖ στὰ Ὁρθόδοξα ποίμνια. Λαὸς, μοναχοὶ καὶ ὄλος ὁ κατώτερος κλήρος ἀπεδοκίμασαν μὲ ἀποτροπιασμὸ τοὺς ἐνωτικούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ ἀρκετοὶ ἔφυγαν γιὰ τὴν Ἰταλία μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν πολὺν Βησσαρίωνα. Καὶ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὑπέγραψαν τὴν ἔνωσι ὁ Γεώργιος Σχολάριος — ὁ καὶ πρῶτος Πατριάρχης μετὰ τὴν ἄλωσι — μετενόησε, καὶ ἔγινε, ὡς γνωστόν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀθηνωτικῶν. Πολὸν σύντομα ὅμως καὶ οἱ ἐνωτικοὶ κατάλαβαν ὅτι ὁ Πάπας δὲν θὰ ἔστελνε οὐσιαστικὴ βοήθεια, καὶ μάλιστα ὅταν εἶδαν τὸ μικρὸ καὶ ἀνίσχυρο τάγμα τῶν Σταυροφόρων, ποὺ ὄδευε γιὰ νὰ συνδράμει τὸ Βυζάντιο, νὰ κατατροπώνεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὴ Βάρνα τὸ 1444.

Τὸ Βυζάντιο ἦταν τυχερό, διότι μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Βαγιαζήτ στὴν Ἄγκυρα, δυναστικὲς διενέξεις κράτησαν τοὺς Τούρκους μακριὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι για δύο ἀκόμη δεκαετίες. Καὶ ἀκόμη διότι ὁ σουλτάνος Μουράτ Β' (ὁ πατέρας τοῦ Μωάμεθ τοῦ Κατακτητῆ), ποὺ βασιλεψε ἀπὸ τὸ 1421 ἕως τὸ 1451, ἦταν βασικὰ ἀνθρωπος φιλειρηνικός. Στὴν ἀρχή, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, εἶχε καὶ ἐκεῖνος ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ τὰ ἰσχυρὰ της τείχη καὶ μιὰ στάσι στὰ μετόπισθεν τοῦ στρατοῦ του τὸν ἔπεισαν νὰ λύσει τὴν πολιορκία. Τὰ πράγματα ὅμως ἄλλαξαν, ὅταν ὁ γιὸς του Μωάμεθ ἀνέβηκε στὸ θρόνο.

Ὅλη αὐτὴ ἡ φωτεινὴ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνθησι τῶν τελευταίων χρόνων τῶν Παλαιολόγων ποὺ ἀναφέραμε, καθὼς καὶ οἱ ἔντονες θρησκευτικὲς διαμάχες, γίνονταν σὲ ἓνα μελαγχολικὸ περιβάλλον ὕλικῆς παρακμῆς, στὸ πλαίσιο μιᾶς μεγάλης πρωτεύουσας ποὺ ἔσβηνε. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ τὸν 12ον αἰῶνα (μαζὶ μὲ τὰ περίχωρά της) ἦταν περίπου ἓνα ἑκατομμύριο, εἶχε κατεβεῖ στὶς 100.000 καὶ ὄλο καὶ λιγότερευε. Ἡ ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Βοσπόρου, καὶ ἀργότερα καὶ ἡ δυτικὴ, ἦσαν στὰ χέρια τῶν Τούρκων, καὶ ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ Κερατίου Κόλπου στὰ χέρια τῶν Γενοβέζων. Τὰ περίχωρα στὶς Θρακικὲς ἀκτὲς τῆς Θάλασσας τοῦ Μαρμαρᾶ, ποὺ ἄλλοτε τὰ στόλιζαν πολυτελέστατες ἐπαύλεις καὶ

πλούσια μοναστήρια, είχαν τώρα μόνο λίγα φτωχὰ χωριά συσπειρωμένα γύρω ἀπὸ ἄσημες ἐκκλησίες. Μέσα στὴν ἴδια τὴ Βασιλεύουσα, κλεισμένη ὅπως ἦταν ἀπὸ τὰ ψηλά της τείχη, πολλές συνοικίες εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ καὶ τὰ σπίτια τους εἶχαν γκρεμίσει, καὶ μεγάλες ἐκτάσεις ἀπὸ χωράφια, ἀμπέλια καὶ λαχανόκηπους χόριζαν τὶς κατοικημένες νησίδες. Τὸν 14ο αἰῶνα ξεύρομε πὼς ὑπῆρχαν δέκα τρία τέτοια χωριστὰ πολίσματα μέσα στὴν Πόλη, καὶ μερικὰ εἶχαν φαίνεται καὶ δική τους περιφραξή ἢ καὶ ὀχύρωση. Ξένοι περιηγητὲς ἀποροῦσαν ὅτι μιὰ τέτοια μεγάλη καὶ ἔνδοξη πόλη μποροῦσε νὰ ἔχει τόσα ἐρείπια. Ἡ σπουδαία καὶ ἱστορικὴ ἐκκλησία τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ὅπου καὶ οἱ τάφοι τῶν περισσοτέρων αὐτοκρατόρων —ἀντίγραφό της εἶναι ὁ Ἅγιος Μᾶρκος τῆς Βενετίας— βρισκόταν σὲ λυπηρὴ κατάσταση ἀπὸ ἔλλειψη κάθε συντηρήσεως ἢ ἐπισκευῆς. Λίγες μόνο ἀπὸ τὶς γνωστὲς ἐκκλησίες ἦταν σὲ κάπως ἀνεκτὴ κατάσταση, ὅπως ἡ Νέα Βασιλικὴ τοῦ Βασιλείου τοῦ Πρώτου.

Πρὸς τὶς Βλαχέρνες, στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τῆς πόλεως, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας εἶχε τώρα τὸ ἀνάκτορό του, καθὼς καὶ στὸ ἀνατολικὸ καὶ νοτιοανατολικό, ἡ πόλη ἦταν πῶς πυκνοκατοικημένη. Ἐκεῖ, στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο, βρισκόταν ἀκόμη τὸ Πατριαρχικὸ μέγαρο μὲ τὰ γραφεῖα τοῦ Πατριαρχείου, ὄχι ὅμως καὶ ἡ κατοικία τοῦ Πατριάρχη, ἡ Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ὑψωνόταν ὑπερήφανα ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία, ἡ Ἁγία Σοφία, πὸς ἦταν καλὰ συντηρημένη, γιατί τὰ ἔξοδα γιὰ τὶς ἐπισκευές της ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἀλλὰ πῶς δίπλα της τὸ Ἱερὸν Παλάτιον, τὸ παλιὸ παραδοσιακὸ ἀνάκτορο τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἦταν τελείως ἐρειπωμένο. Ὁ τελευταῖος Φράγκος αὐτοκράτορας εἶχε ξηλώσει τὸ χαλκὸ ἀπὸ τὴν ὀροφή του καὶ τὸν εἶχε πουλήσει, ὅπως ἐπούλησε καὶ ὅσα ἄγρια λείψανα κατόρθωσε νὰ μαζέψει ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Βυζαντίου. Καὶ πῶς πέρα ὁ Ἰππόδρομος, ἐρειπωμένος καὶ συλημένος ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἐχρησιμοποιεῖτο πῶς μόνο γιὰ παιχνίδια μπάλλας ἀπὸ ομάδες νέων καὶ παιδιῶν, ἕνα εἶδος πόλο.

Οἱ πλούσιες συνοικίες ἦταν οἱ συνοικίες τῶν Βενετῶν δίπλα στὸν Κεράτιο Κόλπο —οἱ Γενοβέζοι εἶχαν δική τους μεγάλη παροικία περιτειχισμένη στὸ Γαλατᾶ— καὶ τῶν Ἑβραίων καθὼς καὶ τῶν ἐμπόρων τῆς Ἀγκῶνος καὶ τῆς Φλωρεντίας, ὅπου ὑπῆρχαν ἀκόμη ἀποθήκες γεμάτες ἐμπορεύματα, ὅπως ὑπῆρχαν καὶ ἀποθήκες καὶ μαγαζιά σὲ σχετικῶς καλὴ κατάσταση στὶς προκυμαίες καὶ τὶς ἀποβάθρες τοῦ λιμανιοῦ. Ἀραιότατα κατοικημένη ἦταν ἡ πλευρὰ τοῦ Μαρμαρᾶ, ὄχι ὅμως καὶ τὸ ἀνατολικότατό της ἄκρο οὔτε καὶ ἡ συνοικία γύρω ἀπὸ τὴν περίφημη Μονὴ τοῦ Στουδίου μὲ τὴ λαμπρὴ βιβλιοθήκη της.

Εἶναι ἄξιο νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ὅταν ὁ *Pero Tafur* ἐπισκέφθηκε τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1437 — δηλαδὴ ἐλάχιστα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάση — ἀπόρησε γιὰ τὸ πόσο λίγος καὶ φτωχὸς ἦταν ὁ πληθυσμὸς τῆς, καὶ λέγει ὅτι σὲ πολλὰ μέρη τῆς πόλεως θὰ νόμιζες πὼς βρισκόσουν στὴν ἐξοχὴ μὲ τοὺς ἀνθισμένους βάτους καὶ τὰ ἀηδόνια νὰ τραγουδοῦν στίς συστάδες τῶν δέντρων τὴν ἀνοιξή.

Ἄς ἀφήσομε τώρα γιὰ λίγο τὴν Πόλη, καὶ ἄς ἔλθομε στοὺς πρωταγωνιστὲς τοῦ δράματος, τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο καὶ τὸν Μωάμεθ τὸν Β' τὸν Κατακτητὴ. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Μανουὴλ τοῦ Β' καὶ τῆς Ἑλένης, Σερβίδας προγκήπισσας πὸν εἶχε Ἑλληνίδα μητέρα. Γεννήθηκε τὸ 1404 καὶ ἦταν ὁ δεύτερος ἀπὸ ἑξὶ παιδιὰ. Παντρεύτηκε δυὸ φορὲς, καὶ οἱ δυὸ του γυναῖκες, ἡ Μαγδαληνὴ, ἀνεψιὰ τοῦ *Carlo Tocco*, τοῦ Δεσπότη τῆς Ἡπείρου, καὶ ἡ Αἰκατερίνη, κόρη τοῦ *Dorino Gattilusi*, Πρίγκηπα τῆς Λέσβου, πέθαναν νεότατες χωρὶς νὰ τοῦ δώσουν ἀπόγονο, διάδοχο τοῦ θρόνου. Ἐχρημάτισε γιὰ χρόνια Δεσπότης τοῦ Μορέως καὶ πολέμησε καὶ τότε κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ ἐκεῖ, στὸν Μυστρᾶ, τοῦ ἀνήγγειλαν τὸ θάνατο τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ του, τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννου τοῦ ὀγδόου, καὶ ὅτι τὸν διαδέχθηκε στὸ θρόνο. Στὸν Μυστρᾶ ἐστέφη καὶ αὐτοκράτορας. Ὅταν ἔφτασε στὴν Κωνσταντινούπολιν στίς 12 Μαρτίου τοῦ 1449, ἦταν σχεδὸν 45 ἐτῶν, ψηλὸς, ἀδύνατος, μελαχρινὸς καὶ μὲ ἔντονα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς οἰκογενείας του. Ἦταν καλὸς καὶ δοκιμασμένος στρατιώτης μὲ λαμπρὲς διοικητικὰς ἰκανότητες. Πέρα ὅμως ἀπὸ ὅλα ἦταν μεγαλόφυχος καὶ ὑπομονετικὸς, ὅπως τὸ ἔδειξε ἡ συμπεριφορὰ του πρὸς τοὺς δύσκολους ἀδελφούς του, καὶ ἄνθρωπος ἀκέραιος, πὸν ἐνέπνεε τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἀφοσίωση στοὺς συνεργάτες καὶ τοὺς ὑπηκόους του.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ Μωάμεθ ὁ Β', ὁ νέος σουλτάνος, ἦταν εὐφρέστατος, μεγαλοφυῆς μποροῦσε νὰ πεῖ κανεῖς, φιλόδοξος, ἐπίμονος, θηριώδους σκληρότητας (μόλις ἀνέβηκε στὸ θρόνο δολοφόνησε τὸ μικρότερό του ἀδελφὸ) καὶ κρυφίνους. Ἀνέβηκε στὸ θρόνο 19 ἐτῶν, καὶ κατέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ὄνειρο τῆς ζωῆς του, σὲ ἡλικία εἴκοσι ἐνὸς χρόνων. Ἡ μητέρα του *Huma Hatun* ἦταν δούλη, καὶ ὁ πατέρας του, ὁ σουλτάνος Μουράτ ὁ Β', ὅσο ζοῦσαν τὰ ἄλλα δυὸ μεγαλύτερα ἀγόρια του, πὸν εἶχαν μητέρα εὐγενή, τὸν περιφρονοῦσε ὡς γόνου δούλης. Ὅταν ὅμως πέθαναν ἐκεῖνα καὶ ἔμεινε ὁ Μωάμεθ γιὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ, φρόντισε μὲ πάθος γιὰ τὴ μόρφωσή του. Ἔτσι ἔμαθε ὁ διάδοχος ἑξὶ γλῶσσες, Τουρκικὰ, Περσικὰ, Ἑλληνικὰ, Ἰταλικὰ, Λατινικὰ καὶ Ἑβραϊκὰ, ἔγινε ἄριστος μαθηματικὸς, ἰκανότατος στὰ στρατιωτικὰ καὶ τὴ διοίκησιν, καὶ ἀνέπτυξε καὶ ἀξιόλογο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἀστρονομία.

Ἄμεσως ἀντελήφθη ὁ Μωάμεθ, ὅτι γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴν κατάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, χρειάζοταν στόλο, καὶ εὐθὺς διέταξε νὰ ναυπηγηθεῖ. Ἐπίσης, ὅπως κάθε καλὸ στρατιωτικὸ, τὸν ἐνδιέφεραν τὰ νέα ὄπλα, καθὼς καὶ ὅ,τι μπορούσε νὰ τοῦ δώσει ἡ Δύση. Καὶ εἶχε τὴ μεγάλη τύχη νὰ τὸν πλησιάσει ὁ Οὐγγρος μηχανικὸς Οὐρμπάν καὶ νὰ τοῦ προτείνει τὴν κατασκευὴ κανονιῶν, ποὺ ἦταν τὸ νέο ἀποτελεσματικὸ ὄπλο γιὰ τὴν ἐκπόρθηση πόλεων. Ἄμεσως τὸν ἐχρησιμοποίησε ὁ Μωάμεθ —νωρίτερα ὁ Οὐρμπάν εἶχε πλησιάσει καὶ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ ἡ ἔλλειψη χρημάτων ἐμπόδισε τοὺς Ἕλληνας νὰ τὸν μεταχειρισθῶν— καὶ ἦταν αὐτὸ τὸ νέο ὄπλο ποὺ τὸν χάρισε τὴν ἐπιτυχία. Τελικὰ κατασκεύασε ὁ Οὐρμπάν καὶ ἓνα γιγαντιαῖο κανόνι, τὸ ὁποῖον ὅμως ἐξεροράγη καὶ τὸν σκότωσε.

Ὁ Μωάμεθ ἦταν καλοκαμωμένος, μέσου ὕψους, μὲ διαπεραστικὰ μάτια κάτω ἀπὸ καμαρωτὰ φρύδια, μύτη γαμψή καὶ λεπτή, χεῖλια σαρκώδη καὶ κόκκινα. Τὸν παρομοίαζαν μὲ παπαγάλου ἔτοιμο νὰ φάγει κόκκινα κεράσια, καὶ ἔτσι περὶπου μᾶς τὸν δείχνει ἡ περιφρήμη εἰκόνα του ἀπὸ τὸν Bellini, ποὺ βρίσκεται τώρα στὴ National Gallery τοῦ Λονδίνου.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνο, σεβάστηκε τὴν ἔνωση τῶν ἐκκλησιῶν ποὺ εἶχε ὑπογράψει ὁ ἀδελφός του. Εἶναι ὅμως καὶ ἐκεῖνος ποὺ προκάλεσε τὸν τελευταῖο πόλεμο μὲ τοὺς Τούρκους, ὅταν διαμαρτυρήθηκε γιὰ τὶς ἐπιδρομὲς ποὺ ἔκαναν στὰ ἐδάφη του. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Μωάμεθ στὶς διαμαρτυρίες αὐτὲς ἦταν νὰ στείλει καὶ ἄλλο στρατὸ στὴν Εὐρωπαϊκὴ ὄχθη τοῦ Βοσπόρου, καὶ νὰ χτίσει ἐκεῖ τὸ Ρούμελη Χισσάρ, ἓνα ἐπιβλητικὸ φρούριο ποὺ σώζεται ἀκόμη καὶ ποὺ μὲ τὸ ἀντικρυνὸ του φρούριο, τὸ Ἀνατολὴ Χισσάρ, δέσποσαν τοῦ Βοσπόρου καὶ ἔκλεισαν τὸ θαλάσσιο δρόμο πρὸς τὴ Μαύρη Θάλασσα καὶ τὴ Ρωσία. Ὄταν τὸν Αὐγουστο τοῦ 1452 τελείωσε τὸ χτίσιμο τοῦ Ρούμελη Χισσάρ, ἔγινε πιὰ φανερὸ πὼς ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦταν ἄμεση.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου χρόνου ὁ λεγάτος τοῦ Πάπα καρδινάλιος Ἰσίδωρος, Ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Ρωσίας —οἱ Ρῶσοι τὸν ἔδιωξαν ὅταν ἐπέγραψε τὴν Ἐνωση τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Φλωρεντίας— ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ 200 στρατιῶτες, μιὰ συμβολικὴ, ὅπως τὴν εἶπαν, βοήθεια τοῦ Πάπα. Αὐτὸ μαλάκωσε κάπως τὰ πνεύματα, καὶ ἔτσι ἔγινε δυνατὴ ἡ ἀνάγνωση τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν μέσα στὴν Ἁγία Σοφία χωρὶς βίαιες ἀντιδράσεις. Ἄλλοι ὅμως στρατιῶτες τοῦ Πάπα δὲν ἔφθασαν, καὶ τὸ μίσος κατὰ τῶν Λατίνων ἀναζωπυρώθηκε καὶ κορυφώθηκε. Σχεδὸν κανεὶς δὲν ἔμπαινε σὲ ἐκκλησία ὅπου ἐνωτικὸς ἱερέας λειτουργοῦσε, οὔτε καὶ στὴν Ἁγία Σοφία. Ἀκόμη καὶ οἱ λιγότερο φανατικοί,

ὅπως ὁ Λουκάς Νοταρᾶς, τελικὰ ἀνακράζανε τὸ «κρείπτότερόν ἐστιν ἰδέναί ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν». Ἡ ἔνωση δυστυχῶς δὲν πρόσφερε καμία βοήθεια, μόνο πρόσθεσε πικρία καὶ δυστυχία σὲ μιὰ τόσο δύσκολη περίοδο τῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου.

Ὅταν ὁμως ὁ ἐχθρικός στρατός, πολυάριθμος καὶ ἀπειλητικός, πλησίασε τὰ χερσαῖα τείχη, οἱ διενέξεις καὶ τὰ θρησκευτικὰ μίση παραμερίστηκαν, καὶ ὅλοι συσπειρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα γιὰ νὰ προασπίσουν τὴν Πόλη ἀπὸ τοὺς ἀπίστους. Καὶ ἡ Βενετική ἀκόμη παροικία ὑποσχέθηκε ἀπόλυτη βοήθεια «γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅλης τῆς Χριστιανοσύνης». Μόνο οἱ Γενοβέζοι τοῦ Πέρα ἀκολουθώντας τὶς ὁδηγίες τῆς Γένοβας ἔμειναν οὐδέτεροι, γιὰ νὰ μὴν δυσαρεστήσουν τοὺς Τούρκους, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἤδη ἀρχίσει ἀξιόλογες ἐμπορικές σχέσεις.

Λίγο πρὶν ἀρχίσει ἡ πολιορκία, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1453, ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ πιὸ περίφημος Condottiere τῆς ἐποχῆς του, ὁ Γενοβέζος *Giovanni Giustiniani*, πὸν ἔφερε μαζί του 700 καλὰ ὀπλισμένους ἄνδρες· ἤρθαν ἐπίσης καὶ λίγοι ἄλλοι μισθοφόροι Φράγκοι ἀπὸ τὴ Λύση.

Ἡ ἄμυνα τῆς πόλεως βασιζόταν κυρίως στὰ φημισμένα τῆς τείχη, τὰ διπλὰ χερσαῖα τείχη, μὲ τὴ βαθιὰ τάφρο ἐμπρὸς τοὺς —μόνο τὸ βορειότατο τμήμα πὸν προστάτενε τὶς Βλαχέρνες ἦταν μονὸ— καὶ τὰ μονὰ θαλάσσια τείχη, πὸν γιὰ χίλια χρόνια εἶχαν προστατεύσει τὴν Ἐπτάλοφο ἀπὸ τόσες βαρβαρικές ἐπιδρομές. Στὰ χερσαῖα τείχη ὑπῆρχαν ὁμως δυὸ ἀδύνατα σημεῖα· τὸ πρῶτο ἐκεῖ πὸν τὸ μονὸ τεῖχος τῶν Βλαχερνῶν (τὸ Ἡράκλειο τεῖχος) ἐνωόταν μὲ τὸ διπλὸ Θεοδοσιανό, καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ Θεοδοσιανὰ τείχη τὸ μέρος τῆς κοιλάδας τοῦ Λύκου, τοῦ μικροῦ ποταμοῦ πὸν περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὶς ὀχυρώσεις καὶ ἔμπαινε μέσα στὴν πόλη.

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1453 ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε διατάξει νὰ γίνῃ μυστικὴ ἀπογραφή τῶν ἀνδρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πὸν θὰ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ πολεμήσουν. Ὁ ἀριθμὸς ἦταν τόσο μικρὸς, ὥστε δὲν τόλμησαν νὰ τὸν κάνουν δημοσίᾳ γνωστό. Ἦταν μόνο 4.938 Ἕλληνες καὶ λιγότεροι ἀπὸ 2.000 ξένοι· μὲ αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ ἐπανδρώσουν νύχτα μέρα 25 περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τείχη. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα πὸν εἶχαν στὴ διάθεσή τους οἱ ἀμυνόμενοι ἦσαν μόνο 23 γαλέρες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δέκα ἦσαν Ἑλληνικὲς καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἦσαν Φραγκικὲς. Ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ τρία Κορητικὰ πλοῖα πὸν βρέθηκαν ἐκεῖ ἀραγμένα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ στρατός πὸν συγκέντρωσε ὁ σουλτάνος στὴν Ἀδριανούπολη, καὶ πὸν τὸν ἔφερε τώρα ἀπειλητικὸ καὶ πολυθόρυβο γιὰ τὴν πολιορκία, ἦταν 80.000 τακτικοὶ στρατιῶτες καὶ 20.000 ἄτακτοι, οἱ τρομεροὶ μπαζιμπου-

ζοῦκοι, δηλαδή τυχοδιῶκτες πὸν τοὺς μάζεψε ἡ ἐλπίδα πλούσιας λείας. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι μεταξύ τους ὑπῆρχαν καὶ Χριστιανοί. Ὁ διαλεχτὸς ὅμως στρατὸς τοῦ σουλτάνου ἦταν οἱ 12.000 Γενίτσαροι πὸν τοὺς εἶχαν μαζέψει μικροὺς μὲ τὸ παιδομάζωμα, καὶ τοὺς εἶχαν Τουρκέψει καὶ γυμνάσει, γιὰ νὰ γίνουν οἱ ἐπίλεκτοι στρατιῶτες καὶ φρουροὶ τοῦ Πατισάχ.

Ἡ πολιορκία ἄρχισε στὶς 2 Ἀπριλίον, τὴν Δευτέρα τοῦ Πάσχα. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν περιγράψει μέρα μὲ τὴ μέρα, γιὰτὶ ἔχει διασωθεῖ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Βενετοῦ ναυτικοῦ γιατροῦ Niccolo Barbaro, αὐτόπτη μάρτυρα. Ὁ χρόνος ὅμως δὲν τὸ ἐπιτρέπει, καὶ ἔτσι θὰ περιοριστοῦμε μόνον στὰ κύρια σημεῖα.

Ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν νὰ βομβαρδίζουν τὰ τεῖχη ἀκατάπανστα μὲ τὰ κανόνια τοῦ Οὐρμπάν καὶ νὰ προκαλοῦν ρωγμὲς καὶ ζημιὲς μεγάλες. Κάθε νύχτα ὅμως γυναῖκες, μοναχοί, γέροι καὶ παιδιά ἔφεραν ὅ,τι ὑλικὸ εὑρισκαν πρόχειρο, πέτρες, ξύλα, βαρέλια γεμάτα ἄμμο, χρώματα, γιὰ νὰ γεμίσουν τὶς τρύπες καὶ τὰ ρήγματα καὶ νὰ βοηθήσουν στὴν ἄμυνα.

Στὴν ἀρχὴ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐσημείωσαν μεγάλες ἐπιτυχίες, δοκίμασαν μάλιστα καὶ μιὰ ταπεινωτικὴ ἤττα, ὅταν ὁ στόλος τους δὲν κατόρθωσε νὰ σπάσει τὴν ἄλυσίδα πὸν ἔκλεινε τὴν εἴσοδο τοῦ Κερατίου Κόλπου (ἀπλωνόταν ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀκρόπολη τοῦ Βυζαντίου ὡς τὸν Γαλατᾶ) καὶ προστάτενε τὸ λιμάνι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Στὶς 18 Ἀπριλίον ἐξαπέλυσαν οἱ Τοῦρκοι τὴν πρώτη μεγάλη τους ἐπίθεση πὸν ἀποκροῦστηκε μὲ ἐπιτυχία ὕστερα ἀπὸ τεσσάρων ὡρῶν σκληρὴ νυχτερινὴ μάχη. Μετὰ δυὸ μέρες ἔγινε πάλι κάτι πὸν ἀναπτέρωσε κάπως τὸ ἠθικὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἐφθασαν τρεῖς γαλέρες σταλμένες ἀπὸ τὸν Πάπα καὶ ἓνα μεγάλο Ἑλληνικὸ φορτηγὸ πλοῖο γεμάτο σιτᾶρι ἀπὸ τὴ Σικελία. Πέρασαν πολεμώντας μέσα ἀπὸ τὸν Τουρκικὸ στόλο, πὸν προσπάθησε νὰ τὰ βυθίσει, καὶ μπῆκαν θριαμβευτικὰ μέσα στὸν Κεράτιο Κόλπο, στὴν ἀσφάλεια τοῦ λιμανιοῦ. Λέγεται ὅτι ἔφιππος καὶ μαινόμενος παρακολούθησε ὁ Μωάμεθ ἀπὸ τὴν παραλία τὴν Τουρκικὴ αὐτὴ ἤττα, καὶ ὅτι εὐθὺς μετὰ ἀπέλυσε τὸν ἀρχιναύαρχό του.

Ἡ ἀποτυχία αὐτὴ ἐπέισμωσε τὸν σουλτάνο νὰ γίνῃ κύριος τοῦ λιμανιοῦ, καὶ μιὰ καὶ δὲν μπόρεσε ὁ στόλος του νὰ σπάσει τὴν ἄλυσίδα πὸν φύλαγε τὴν εἴσοδο, ἀποφάσισε νὰ περάσει τὰ πλοῖα του ἀπὸ τὴ στεριά, πίσω ἀπὸ τὸν Γαλατᾶ, καὶ νὰ τὰ κατεβάσει μέσα στὸν Κεράτιο Κόλπο. Ἐτσι οἱ πολιορκημένοι εἶδαν στὶς 22 Ἀπριλίον ἓνα ἀπίστευτο θέαμα: μιὰ μεγάλη παρέλαση πλοίων νὰ κινεῖται ἐπάνω σὲ ξύλινες ράγες καὶ ξύλινες ρόδες μὲ τὰ πανιὰ ἀνεβασμένα πλέρια, στολισμένα μὲ

σημαῖες καὶ συνοδευόμενα ἀπὸ μουσικὲς καὶ ἄγριες ζητωκραυγές, νὰ ἀνεβαίνει ἀνενόηλητα τὴν ἀπότομη πλαγιά τοῦ Πέρα καὶ νὰ κατεβαίνει μέσα στὸν Κεράτιο Κόλπο. Ὡς τὸ βράδυ εἶχαν μεταφέρει οἱ Τοῦρκοι περίπου ἑβδομήντα πλοῖα, πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ 29 Χριστιανικὰ καράβια. Τὸ κέρδος ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρωτοφανῆ ἐπιχείρηση ἦταν πραγματικὰ μεγάλο, γιατί τὸ λιμάνι δὲν ἦταν πιά ἀσφαλισμένο, καὶ θὰ ἔπρεπε τώρα νὰ ἐπανδρώνονται ὄχι μόνο τὰ χερσαῖα τεῖχη ἀλλὰ καὶ τὸ βόρειο θαλάσσιο τεῖχος ἀπὸ τοὺς λίγους ὑπερασπιστὲς τῆς πόλεως.

Οἱ Βενετοὶ εἰτοιμάστηκαν νὰ ἐπιτεθοῦν μὲ πυροπολικὰ ἐναντίον τῶν Τουρκικῶν πλοίων πὸν μπῆκαν ἔτσι στὸν Κεράτιο Κόλπο, ἀλλὰ οἱ Γενοβέζοι τοῦ Πέρα τοὺς πρόδωσαν καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ ἀποσυρθοῦν ἄπρακτοι. Τὰ Χριστιανικὰ πλοῖα μαζεύτηκαν τότε γιὰ προστασία κάτω ἀπὸ τὸ βόρειο θαλάσσιο τεῖχος τῆς πόλεως καὶ ἐκεῖ ἔμειναν ὡς τὸ τέλος τῆς πολιορκίας Ὁ σουλτάνος ἔτσι μπόρεσε νὰ χτίσει καὶ γέφυρα στὸ μυχὸ τοῦ Κερατίου Κόλπου, καὶ νὰ βομβαρδίζει ἀνενόηλητος τὶς Βλαχέρνες

Τὸ σχέδιο τοῦ Μωάμεθ ἦταν νὰ πάρει τὴν Πόλη ἀπὸ ξηρᾶς. Γι' αὐτὸ ἐξαπέλυσε καὶ νέα μεγάλη ἐπίθεση ἐναντίον τῶν χερσαίων τειχῶν στὶς 7 Μαΐου, ἡ ὁποία ὁμως καὶ πάλι ἀπέτυχε. Εὐθὺς μετὰ προσπάθησε νὰ σκάψει κάτω ἀπὸ τὰ τεῖχη καὶ νὰ τὰ ναρκοθετήσει. Τὸ ἀντίστοιχο ὁμως σκάψιμο ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν πολιορκημένων, πὸν τὸ διηύθυνε ὁ Σκῶτος μηχανικὸς Grant —εἶχε ἔλθει μὲ τὸν Giustiniani— ματαίωσε τὰ σχέδιά του. Οὔτε οἱ μεγάλοι ξύλινοι πύργοι —αἱ ἐλεπόλεις— πὸν ἔφερε δίπλα στὰ τεῖχη ὁ σουλτάνος γιὰ νὰ τὰ ὑπερσκελίσει τὸν ὠφέλησαν, γιατί καὶ αὐτὲς τὶς κατέστρεψαν, τὶς ἔκαψαν μὲ φλεγόμενα βλήματα, οἱ Χριστιανοί.

Στὶς 12 Μαΐου ἐξαπέλυσε καὶ τρίτη μεγάλη ἐπίθεση ὁ Μωάμεθ, πὸν καὶ αὐτὴν μὲ κόπο τὴν ἀπόθησαν οἱ ἀμυνόμενοι.

Ὁ Χρόνος ὁμως ἦταν μὲ τὸ μέρος τῶν Τούρκων. Τὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὰ διπλὰ χερσαῖα τεῖχη σὲ πολλὰ μέρη, καὶ κυρίως στὴν κοιλάδα τοῦ Λύκου, εἶχε ἐντελῶς γκρεμιστεῖ, καὶ οἱ πολεμιστὲς ἐπάνδρωναν ἕνα πρόχειρο πρόχωμα. Μέσα στὴν ἀνήσυχη πόλη, ὄπλα καὶ τρόφιμα ἄρχιζαν νὰ σπανίζουν, οἱ γυναῖκες ἦσαν φοβισμένες καὶ οἱ ἄνδρες κατάκοποι καὶ εὐερέθιστοι. Οἱ Ἕλληνες κατηγοροῦσαν τοὺς Βενετοὺς ὅτι ἔκρυβαν καὶ ἀποθήκευαν τρόφιμα πὸν θὰ ἔπρεπε νὰ δοθοῦν στὶς πεινασμένες γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά, καὶ οἱ Βενετοὶ κατηγοροῦσαν τοὺς Ἕλληνες ὅτι ἄφηναν τὶς θέσεις τους στὰ τεῖχη, γιὰ νὰ πηγαίνουν στὰ σπίτια τους καὶ νὰ βοηθοῦν τὶς οἰκογένειές τους. Προσωπικὲς ἀντιζηλίεις ἀρχηγῶν καὶ διοικητῶν διαφόρων στρατιωτικῶν μονάδων δὲν ἔμειναν πιά εὐγενικὰ συγκαλυμμένες.

Συνεχῶς καὶ μὲ μεγάλη δυσκολία προσπαθοῦσε ὁ Κωνσταντῖνος νὰ τοὺς συμ-
φιλιῶναι καὶ νὰ τοὺς ἐμφυχῶναι. Παντοῦ βρισκόταν, ὅλα τὰ παρακολουθοῦσε, δι-
νοντας θάρρος σὲ συμμάχους καὶ ὑπηκόους. Ἀπὸ τὴν κόπωση ὁμοῦς καὶ τὴν ἀγωνία,
καθὼς μᾶς λέγουν ἀυτόπτες μάρτυρες, ἦταν τελείως ἐξαντλημένος. «Ἐνας ἄνθρω-
πος γιὰ νὰ σηκώνει ὅλο τὸ βᾶρος τῆς Ρώμης» — ὅπως μᾶς λέγει ὁ Φραντζῆς.

Καὶ ὁμοῦς ὑπῆρχαν ἀκόμη πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πολιορκημένους πὸν ἐξακολου-
θοῦσαν νὰ ἐλπίζουν. Ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐλπίζον ὅτι ἡ Βενετία θὰ ἔστειλε τὸ
στόλο καὶ τὴ βοήθεια πὸν εἶχε ὑποσχεθεῖ. Ξεγλίστρησε μάλιστα κρυφὰ καὶ ἓνα
πλοῖο ἀπὸ τὸν Κεράτιο Κόλπο, καὶ γιὰ τρεῖς ἑβδομάδες ἔφαχνε τὸ Αἰγαῖο μήπως
καὶ φανοῦν οἱ Βενετσιάνικες γαλέρες. Ἀλλὰ τίποτε δὲν φάνηκε, καὶ ὅταν γύρισε
στὴν Πόλη, ἔσβησαν πιά καὶ οἱ τελευταῖες ἐλπίδες. Μερικοὶ μόνο στὰ τείχη ἐπάνω
νόμισαν ἓνα βράδυ πὸς εἶδαν φῶτα πέρα στὸ Θρακικὸ δριζόντα, καὶ σκίρτησε ἡ
καρδιά τους πὸς ἦταν ὁ Βασιλιάς τῆς Οὐγγαρίας πὸν ἐρχόταν μὲ στρατὸ γιὰ νὰ
λύσει τὴν πολιορκία. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ γρήγορα ἀπογοητεύθηκαν.

Ἔτσι οἱ σκέψεις τῶν πολλῶν στράφηκαν πάλι στὶς τρομερὲς ἐκεῖνες προφη-
τεῖες γιὰ τὸ τέλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, γιὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ἀντιχρίστου πὸν
θὰ ἐρχόταν πρὶν ἀπὸ τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου — καὶ ὁ Ἀντίχριστος δὲν μποροῦσε
νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Μωάμεθ — ὅτι ὁ τελευταῖος Χριστιανὸς αὐτοκράτορας θὰ
λεγόταν Κωνσταντῖνος καὶ θὰ ἦταν γιὸς Ἑλένης, ὅπως ἦταν καὶ ὁ πρῶτος. Ὑπῆρχε
καὶ ἡ προφητεία ὅτι ἡ Πόλη δὲν θὰ ἔπεφτε ὅσο γέμιζε τὸ φεγγάρι, ἀλλὰ στὶς 24
Μαΐου θὰ γινόταν πανσέληνος καὶ ἡ σελήνη θὰ ἄρχιζε νὰ φθίνει. Τὴ νύχτα μάλιστα
τῆς πανσελήνου ἐκεῖνης ἔγινε καὶ τελικὴ ἔκλειψη πὸν βύθισε τὴν Πόλη σὲ ἀπόλυτο
σκοτάδι, καὶ ἄρχισαν τὰ σκυλιὰ νὰ οὐρλιάζουν, οἰωνὸς φοβερός.

Τὴν ἐπόμενη μέρα ἔγινε κάτι ἀκόμη, τὸ φοβερότερο. Ἡ ἱερότερη εἰκόνα τῆς
Ὁρθοδοξίας, ἡ Παναγία ἡ Ὀδηγήτρια, ἡ Προστάτις τῆς Πόλεως — ἡ «ὡς ἔχουσα τὸ
κράτος ἀπροσμάχητον» —, καθὼς τὴν λιτάνευαν γύρω ἀπὸ τὰ τείχη, ἔπεσε ἀπὸ τὸ
βάθρο τῆς καταγῆς, γιατί φύσηξε ἀπροσδόκητα ἓνας σφοδρὸς ἄνεμος, καὶ ἡ κατα-
κλυσμιαία βροχὴ πὸν ἀκολούθησε διέλυσε τὴ λιτανεία.

Τὸ ἐπόμενο πρῶτὸ δλόκληρη ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ οἱ ἐπτὰ τῆς λόφοι,
σκεπάστηκαν ἀπὸ βαθύτατη ὀμίχλη, πρᾶγμα ἐντελῶς ἀπίστευτο γιὰ τὰ τέλη Μαΐου.
Καὶ πρὸς τὸ βράδυ, ὅταν ἡ ὀμίχλη σηκώθηκε, ἓνα παράδοξο κόκκινο φῶς φάνηκε
νὰ λάμπει πάνω ἀπὸ τὸ θόλο τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Στὶς 25 Μαΐου ὁ σουλτάνος, ἀκολουθώντας τὸν Ἰσλαμικὸ στρατιωτικὸ νόμο,
ἔστειλε τὶς τελικὲς του προτάσεις εἰρήνης στὸν αὐτοκράτορα. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς

ὁ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ δικοί του ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ φύγουν καὶ νὰ πάρουν μαζί τους καὶ ὅλη τὴν κινητὴ τους περιουσία, ἂν τοῦ παρῆδιδαν τὴν Πόλη. Ἡ, ἂν προτιμοῦσε,μποροῦσε ὁ αὐτοκράτορας νὰ πληρῶνει ἐτήσιο φόρο ἑκατὸ χιλιάδων χρυσῶν νομισμάτων — πὺν οὔτε κατὰ φαντασία δὲν ὑπῆρχαν στὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο— καὶ νὰ μείνει φόρου ὑποτελής στὴν πρωτεύουσά του. Τοὺς ὄρους αὐτοὺς τοὺς ἀπέρριψαν χωρὶς καμιά συζήτηση καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος καὶ τὸ περιβάλλον του. Στὸ συμβούλιο ὅμως ἐκεῖνο ἀναφέρεται ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐλιποθύμησε ἀπὸ τὴν κόουραση, καὶ ὅτι, ὅταν συνῆλθε, οἱ σύμβουλοι καὶ οἱ φίλοι του ὅλοι τὸν ἐκέτευσαν νὰ φύγει λαθραῖα καὶ νὰ ὀργανώσει τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Τούρκων στὴν Πελοπόννησο, στὸ Δεσποτάτο τοῦ Μορέως, πὺν τὸ γνώριζε τόσο καλά. Καὶ πάλι κατηγορηματικὰ τὸ ἀρνήθηκε. Ἦταν ἀποφασισμένους νὰ μοιραστεῖ τὴν τύχη τῶν ὑπήκόων του.

Τὸ Σάββατο 26 Μαΐου ὁ σουλτάνος κάλεσε τοὺς συμβούλους του σὲ συνέδριο. Ὁ γέρος Βεζύρης Χαλλίλ Πασσᾶς, ὁ ἔμπιστος Βεζύρης καὶ τοῦ πατέρα τοῦ Μωάμεθ Μουράτ Β', ἄνθρωπος ἐκ φύσεως φιλειρηνικὸς καὶ φίλος πολλῶν Ἑλλήνων, προσπάθησε νὰ πείσει τὸν Μωάμεθ νὰ λύσει τὴν πολιορκία. Ἐτόνισε ὅτι γιὰ τόσες ἑβδομάδες δὲν εἶχαν ἐπιτύχει τίποτε, καὶ ὅτι ἡ Δύση θὰ ἔστειλε σταυροφορία ἐναντίον τους ἂν πετύχαιναν. Ἀλλὰ ὅλοι οἱ νεότεροι σύμβουλοι τοῦ σουλτάνου τὸν προέτρεψαν νὰ ἐπιμείνει, τονίζοντας τὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν Μουσουλμάνων στρατιωτῶν καὶ τὴν κόπωση τῶν Χριστιανῶν. Ἔτσι ἡ Τρίτη, ἡ 29 Μαΐου, ὀρίστηκε ὡς ἡ ἡμέρα τῆς μεγάλης τελικῆς ἐπιθέσεως, καὶ ὅταν ἀργότερα ὁ σουλτάνος περιφέρθηκε στὸ στρατόπέδόν του καὶ ἐξήγησε στοὺς στρατιῶτες τὰ σχέδιά του, αὐτὰ ἔγιναν δεκτὰ μὲ ἐνθουσιασμό.

Τῆ Δευτέρα ἀπὸ τὸ πρωὶ ἔπεσε μιὰ ἀπόλυτη καὶ παράδοξη σιγὴ στὸ γιγαντιαῖο ἐκεῖνο Τουρκικὸ στρατόπεδο, πὺν ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸν Κεράτιο Κόλπο ὡς τὴ Θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ, σιγὴ ἀπίστευτη γιὰ τὸ συνήθως γεμάτο φωνῆς καὶ διαταγῆς καὶ διενέξεις καὶ χορὸς ντερβίσηδων καὶ στριγγόφωνες μουσικῆς ἑτερόζητο πληθὸς ἀνδρῶν. Ἀνεπαύοντο. Τοὺς εἶχε δοθεῖ διαταγὴ νὰ ἀναπαινοῦν ὅλοι, γιὰ νὰ εἶναι ἔτοιμοι καὶ ξεκούραστοι γιὰ τὴν μεγάλη ἐπίθεση τῆς ἐπομένης. Ὁ Μωάμεθ κάλεσε τότε τοὺς στρατηγούς καὶ τοὺς ὑπουργούς του, καὶ τοὺς προσφώνησε γιὰ νὰ τοὺς ἐμυνηώσει.

Στὴν Πόλη μέσα ὅλοι ἤξευραν ὅτι ἡ κρίσιμη ὥρα εἶχε φτάσει. Τὸ εἶχαν πληροφορηθεῖ ἀπὸ κατασκόπους. Γι' αὐτὸ ὁ αὐτοκράτορας τῆ Δευτέρα ἐκεῖνη περιῆλθε ἔφιππος ὀλόκληρο τὸ μῆκος τῶν τειχῶν, γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι ὅλοι ἦταν στὶς θέσεις τους. Μετὰ κάλεσε καὶ ἐκεῖνος τοὺς στρατιωτικὸς διοικητῆς καὶ τοὺς ὑπουργούς του,

καὶ τοὺς μίλησε, ἱκετεύοντάς τους νὰ κάμουν τὸ καθήκον τους, νὰ κάμουν ὅ,τι ἦταν δυνατὸν γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ Πόλις ἀπὸ τοὺς ἀπίστους. Ὅταν τελείωσε τὸ λόγο του, τοὺς ἀποχαιρέτησε ἕναν ἕναν, τοὺς εὐχαρίστησε γιὰ τὶς ὑπηρεσίες τους καὶ τοὺς ζήτησε («συχώρηση»).

Ἡ μέρα πιά εἶχε γεῖρει καὶ ἔδνε ὁ τελευταῖος ἥλιος τοῦ Βυζαντίου. Οἱ κῆποι εὐώδιαζαν —28 Μαΐου—, τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας, πὸν ἐόρταζε τὴν ἐπομένη, τὴν ἐστόλιζαν οἱ γυναῖκες μὲ τριαντάφυλλα, καὶ τὰ ἀηδόνια τραγουδοῦσαν μέσα στὶς φυλλωσιές— 28 Μαΐου 1453. Μὲ τὸ μούχρωμα ἄντρες, γυναῖκες, παιδιά, στρατιῶτες καὶ πολῖτες, Ἕλληνες καὶ Ἴταλοί, Ὁρθόδοξοι καὶ Δυτικοὶ συρρέεσανε γιὰ νὰ προσευχηθοῦν στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, νὰ λάβουν μέρος στὴν τελευταία ἐκείνη λειτουργία τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἐέχασαν τὶς διαφορὰς τους, ξέχασαν τὶς διαμάχες τους Ἕλληνες καὶ Ἴταλοί, Ὁρθόδοξοι καὶ Δυτικοὶ μαζί παρεκάλεσαν τὸ Θεὸ νὰ τοὺς συχωρέσει καὶ νὰ τοὺς λυπηθεῖ. Ὅταν σκοτείνιασε, ἦρθε μὲ τὸ ἄσπρο ἄλογό του καὶ ὁ βασιλεὺς γιὰ νὰ λειτουργηθεῖ στὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ μαζί μὲ τὸ λαὸ του. Στὸ τέλος γύρισε καὶ ζήτησε («συχώρηση») ἀπὸ τὸ ἐκκλησίασμα. Στεγνὸ δὲν ἔμεινε μάτι — ἔτσι λέγεται. Μετὰ ἀποσύρθηκε μὲ τὸν πιστὸ γραμματέα καὶ φίλο του τὸν μετέπειτα ἱστορικὸ τῆς ἀλώσεως Φραντζῆ, ἔπλευσαν πάλι δίπλα στὰ τεῖχη καὶ ἀνέβηκαν σὲ ἕνα ἀπὸ τοὺς ὑψηλότερους πύργους. Στάθηκαν λίγο βλέποντας τὰ φῶτα νὰ τρεμοσβήνουν στὸ πελώριο Τούρκικο στρατόπεδο, πὸν ἄρχιζε σιγὰ σιγὰ νὰ ξαναζωντανεύει. Μετὰ χωρίστηκαν καὶ δὲν ξανασυναντήθηκαν πιά.

Λίγο μετὰ τὰ μεσάνυχτα, κατ' ἄλλους στὶς μιάμισυ τὸ πρωὶ τῆς Τρίτης, δόθηκε ἡ διαταγὴ τῆς τελικῆς ἐπιθέσεως. Ὁ θόρυβος πὸν ξέσπασε ἦταν δαιμονιώδης. Σὲ ὄλο τὸ μῆκος τῶν χερσαίων τειχῶν τὰ κανόνια ἄρχισαν νὰ βροντοῦν. Οἱ ἄτακτοι, οἱ βαζιβουζοῦχοι, ἐπιτέθηκαν πρῶτοι, οὐρλιάζοντας, συνοδεδόμενοι ἀπὸ σάλπιγγες, τζουρνάδες καὶ τουμπιά.

Μέσα στὴ μεγάλη πόλις οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχισαν νὰ χτυποῦν ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη, ἀναγγέλλοντας πὸς ἡ μάχη ἄρχισε. Ὁ αὐτοκράτορας διέταξε ὅλες οἱ πύλες τῆς δεύτερης σειρᾶς τῶν τειχῶν νὰ κλείσουν. Ἡ μάχη θὰ δινόταν μπρὸς ἀπ' αὐτὴν καὶ κανεὶς δὲν ἔπρεπε νὰ μπορεῖ νὰ στραφεῖ καὶ νὰ φύγει. Ἡ μεγαλύτερη πίεση ἦταν στὴν κοιλιάδα τοῦ Λύκου, κοντὰ στὴν Πύλη τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ, ὅπου τὰ τεῖχη εἶχαν σχεδὸν ἐντελῶς καταστραφεῖ καὶ ἡ τάφος γεμίσει μὲ ἄμμο. Τὴν ἄμμο αὐτῆς τῆς περιοχῆς διηθῆνε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας. Ἀντίκρου, πέρα στὸ βάθος, ἀπειλητικὴ φαινόταν μέσα στὸ σεληνόφως ἡ σκιά τῆς σκηνῆς τοῦ σουλτάνου καὶ ἡ σελήνη ἔφθινε. Γιὰ δυὸ ὄρες κύμα ἐπάνω σὲ κύμα ἀπὸ μαινόμενους

βαζιβουζούκους ξεχνόνταν ἐπάνω στὰ τείχη. Πίσω τους μὲ ρόπαλα καὶ καμισσιὰ οἱ τακτικοὶ στρατιῶτες τοὺς συγκρατοῦσαν ἂν τολμοῦσαν νὰ γυρίσουν νὰ φύγουν. Ἦθελαν μὲ αὐτοὺς πρώτους νὰ κουράσουν τοὺς ἀμυνόμενους Χριστιανούς, πρὶν ἐπιτεθεῖ ὁ τακτικὸς στρατός.

Ὅταν πιά ἐξαντλήθηκαν οἱ βαζιβουζούκοι, μιὰ μικρὴ παύση ἀκολούθησε, καὶ μετὰ ἐπετέθη ὁ τακτικὸς στρατός, οἱ στρατιῶτες τῆς Ἀνατολῆς, γιατί τοὺς Εὐρωπαϊοὺς Μουσουλμάνους δὲν τοὺς ἐμπιστευόταν ὁ Μωάμεθ. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀπώθησαν οἱ ἀμυνόμενοι, παρ' ὅλες τὶς καταστροφές ποῦ εἶχαν πάθει τὰ τείχη ἀπὸ τὸ Τουρκικὸ πυροβολικόν. Μετὰ δυὸ περίπου ὄρες διέταξε ὁ σουλτάνος νὰ σταματήσει καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίθεση, καὶ ἐξαπέλυσε τοὺς Γενίτσαρους του, τὸ καύχημα τοῦ στρατοῦ του, ποῦ πειθαρχημένοι προχώρησαν σὲ δυὸ γραμμές.

Οἱ Χριστιανοὶ καὶ αὐτοὺς κατόρθωσαν νὰ τοὺς συγκρατήσουν, ἔβγαυαν μάλιστα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ τείχος τῶν Βλαχερνῶν γιὰ νὰ τοὺς χτυποῦν ἀπὸ τὸ πλευρό. Ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ μιὰ τέτοια ἔξοδο, ἡ μικρὴ πύλη, ἡ γνωστὴ ὡς Κερκόπορτα, στὸ νότιο ἄκρο τοῦ τείχους τῶν Βλαχερνῶν, ἔμεινε ἀνοιχτὴ, καὶ μιὰ δμάδα Γενίτσαρων τὸ παρετήρησε. Ὁρμησε, τὴν κατέλαβε καὶ πέρασε μέσα ἀπὸ τὰ τείχη στὴν πόλη. Καὶ αὐτοὺς τοὺς πρώτους Γενίτσαρους ποῦ διάβηκαν τὴν Κερκόπορτα ἴσως θὰμποροῦσαν νὰ τοὺς συγκρατήσουν οἱ Χριστιανοί, ἂν δὲν γινόταν τότε κάτι τὸ μοιραῖο γιὰ τὴν ἔκβαση τῆς μάχης. Ἐνα βλῆμα τραυμάτισε βαρύτερα τὸν Γιουαννὶ Γιουστινιανί, τὸν ἡγέτη πολεμιστῆ ποῦ ἐνέπνεε ἐμπιστοσύνη καὶ θάρρος στοὺς Φράγκους ὑπερασπιστὲς τῶν τειχῶν. Ζήτησε τότε —πονοῦσε φαίνεται φρικτὰ— νὰ τὸν μεταφέρουν ἀπὸ τὰ τείχη μέσα στὴν πόλη, καὶ παρεκάλεσε τὸν αὐτοκράτορα νὰ διατάξει νὰ ἀνοίξουν μιὰν ἀπὸ τὶς πύλες τοῦ μέσα τείχους, γιὰ νὰ γίνῃ τοῦτο δυνατόν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἤρθε καὶ τὸν εἶδε καὶ τὸν ἐκλιπαροῦσε νὰ μὴν ἀποσυρθεῖ, ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ τὸν πείσει. Τότε διέταξε καὶ ἀνοίξαν μιὰ πύλη καὶ μετέφεραν τὸν βασιὰ πληρωμένο Condottiere μακριὰ ἀπὸ τὴ μάχη. Οἱ Ἴταλοὶ συμπολεμιστὲς του, ὅταν εἶδαν τὸν Γιουστινιανί νὰ ἀποχωρεῖ, νόμισαν πὼς τὸ πᾶν εἶχε χαθεῖ καὶ ὄρμησαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Ἔτσι ὁ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ Ἕλληνες ἔμειναν μόνοι τους ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ ἐρειπωμένα τείχη, καὶ ὁ Μωάμεθ, ποῦ παρετήρησε τὸν πανικὸ τῶν Ἴταλῶν, ἔστειλε νέο κύμα Γενίτσαρων ἐναντίον τους.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι ποῦ εἶχαν περάσει μέσα ἀπὸ τὴ μοιραία Κερκόπορτα, σκαρφάλωσαν σ' ἓνα διπλανό της πύργο καὶ ἀνέβασαν μιὰ Τούρκικη σημαία. Μόλις εἶδαν οἱ Χριστιανοὶ Τούρκικη σημαία ἐπάνω στὰ τείχη, νόμισαν πὼς ἡ ἄμυνα ἔσπασε, καὶ ξέσπασε ἡ φοβερὴ ἐκεῖνη κραυγὴ: «ἐάλω ἡ Πόλις», («ἡ πόλη πάρηκε»), ποῦ ἔκαμε τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς ὑπερασπιστὲς τῶν τειχῶν νὰ τρέξουν στὰ σπῆτια καὶ στὶς οἰκογενεῖές τους, γιὰ νὰ δοῦν πῶς νὰ τὶς βοηθήσουν.

Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοῦς καὶ οἱ πιστοὶ του σύντροφοι προχώρησαν ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος γιὰ νὰ συναντήσουν καὶ νὰ ἀναχαιτίσουν, ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμή, τοὺς Γενίτσαρους. Λέγεται ὅτι μαζὶ μὲ τὸν ἐξάδελφό του Θεόφιλο Παλαιολόγο προχώρησε, κατέβηκε ἀπὸ τὸ ἄλογό του καὶ μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι τοὺς χτύπησε, ὥσπου τὸν σκότωσαν. Δὲν ξέρουμε ποιὸς τὸν σκότωσε, οὔτε ἀκριβῶς πῶς ἔπεσε. Ἄργότερα ἀναγνώρισαν τὸ ἀκέφαλο σῶμα του ἀπὸ τὰ αὐτοκρατορικὰ πέδιλα ποὺ ἦταν κόκκινα μὲ κεντημένους χρυσοὺς ἀετούς. Λέγεται —ὅλα εἶναι ἀβέβαια— ὅτι τὸ κεφάλι του τὸ ἔφεραν στὸν σουλτάνο καὶ ὅτι ἐκεῖνος διέταξε καὶ τὸ ἔστησαν ἐπάνω σὲ ἓνα στύλο, γιὰ νὰ βλέπουν ὅλοι ὅτι ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία τελείωσε καὶ ὅτι μόνος κύριος τῆς Ἀνατολῆς ἦταν ὁ Μωάμεθ. Ἐπίσης λέγεται ὅτι γιὰ χρόνια ἔπειτα ἀναβαν οἱ Χριστιανοὶ στὴ βᾶση τοῦ στύλου ἐκείνου ἓνα φτωχὸ καντηλάκι τὶς νύχτες.

Τὸν Giustiniani, βαρύντατα πληγωμένο, τὸν ἔβαλαν σὲ Γενοβέζικο πλοῖο ποὺ διέφυγε, καὶ τὸν μετέφεραν στὴ Χίο, ὅπου καὶ ἀπέθανε καὶ ἐτάφη.

Μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου ὁ Μωάμεθ ἦταν πιά κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Σὲ ἓνα πύργο μόνον κοντὰ στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ οἱ ναῦτες ἀπὸ τὰ τρία Κρητικὰ πλοῖα ποὺ βρέθηκαν, ὅπως εἶδαμε, κλεισμένα στὸν Κεράτιο Κόλπο, ἐξακολουθοῦσαν νὰ μάχονται ὡς τὴν ἐπόμενη μέρα, ὅταν παραδόθηκαν, μόνον ἀφοῦ τοὺς ὑποσχέθηκε ὁ σουλτάνος ποὺ θαύμασε τὸ θάρρος τους, ὅτι θὰ τοὺς ἄφηνε νὰ γυρῶσιν στὰ πλοῖα τους καὶ νὰ φύγουν γιὰ τὴν Κρήτη. Ἔτσι καὶ ἔγινε, καὶ ἔφεραν τὸ φοβερὸ μῆνυμα γιὰ τὴν Ἄλωση στὴν Κρήτη. Ἐχει μάλιστα σωθεῖ καὶ ἓνα χειρόγραφο στὸ περιθώριο τοῦ ὁποίου κάποιος ἄγνωστος Κρητικὸς μοναχὸς σημειώσε τὴν ἄφιξί τους καὶ πρόσθεσε γιὰ τὴν εἰδηση ποὺ φέρανε ὅτι («φοβερότερο πρᾶγμα οὔτε ἔγινε ποτέ, οὔτε καὶ θὰ ξαναγίνει»).

Οἱ ὀρδὲς τῶν Τούρκων στρατιωτῶν καὶ ναυτῶν, τακτικῶν καὶ ἀτάκτων, ξεχύθηκαν μέσα στὴν τραγικὴ, ἐξαντλημένη πόλη, σφάζοντας, καίοντας, λεηλατώντας, βιάζοντας γυναῖκες, μοναχές, παιδιά χωρὶς ἔλεος καὶ χωρὶς διάκριση.

Ἡ Ἁγία Σοφία ἦταν ἀκόμη γεμάτη ἀπὸ προσενοχόμενους πιστούς. Πολλοὶ ἀκόμη πίστευαν στὸν παλιὸ χρησμὸ ὅτι Ἄγγελος Κυρίου θὰ κατέβαινε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γιὰ νὰ προστατεύσει τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ του. Μὲ λύσσα χτύπησαν τὸ ἐκκλησίασμα οἱ Τοῦρκοι :

σπαθιά φοριάδων ἄστραφαν
καὶ πέσαν ἀπ' τὰ χέρια
σβησμένα τ' ἁγιοκέρια
στὴ ματωμένη γῆ.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 29ης Μαΐου μπῆκε ὁ σουλτάνος θριαμβευτικά στὴν Πόλη καὶ πῆγε κατ' εὐθείαν στὴν Ἁγία Σοφία, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος μετέτρεψε σὲ τζαμί, καὶ εὐχαρίστησε τὸν Ἄλλαχ γιὰ τὴ νίκη του. Λέγεται μάλιστα ὅτι, ὅταν εἶδε τὴν καταστροφή τῆς μεγάλης πόλεως, ἐδάκρυσε, καὶ ὅτι, ὅταν ἀντίκρισε τὸ ἄλλοτε λαμπρὸ Ἱερὸν Παλάτιον καὶ πρόσεξε σὲ τί κατάσταση βρισκόταν, ἀπάγγειλε ἓνα περίφημο στίχο Πέρση ποιητῆ:

«ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε κυβερνοῦσαν δυνατοὶ βασιλιάδες
τώρα κρέμεται ὁ ἰστός τῆς ἀράχνης».

Ἡ ἀπερίγραπτη λεηλασία, ὁ ἐξανδραποδισμὸς καὶ ἡ σφαγή, καὶ ὅσα ὅλα ἀκολουθοῦν κάθε Τουρκικὴ κατάκτηση, διήρκεσαν γιὰ τρεῖς ὀλόκληρες ἡμέρες, γιὰτι κατὰ τὸν Ἰσλαμικὸ στρατιωτικὸ νόμο κάθε πόλη ποὺ ἀντιστέκεται καὶ κατακτᾶται, παραδίδεται στὸ στρατὸ γιὰ τρεῖς μέρες νὰ λεηλατηθεῖ ἐλεύθερα. Τὴν τέταρτη ἐπιβάλλεται κάποια τάξη. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Πολλὰ καὶ παράδοξα εἶναι αὐτὰ ποὺ μᾶς παραδίδονται γιὰ ὅσα ἀκολούθησαν τὴν ἄλωση καὶ γιὰ τὴν τύχη τῶν μεγάλων τῆς ἐποχῆς. Γι' αὐτοὺς θὰ ἀρκεστῶ νὰ ἐπαναλάβω μόνο τὴ φράση τοῦ Φραντζῆ, ποὺ καὶ αὐτὸς πονηθήκε δοῦλος καὶ μετὰ δυὸ περίπου χρόνια ἐξαγοράστηκε: «εὐτυχῆς ὁποῖος δὲν ἐγεννήθηκε στὴ γενεά μας».

Ἡ ἐπίσημη αὐτὴ ἐπέτειος, ἡ βαθύτατα τραγικὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Γένους καὶ γιὰ τὴν ἱστορία ὀλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν εἶναι μόνο ἡμέρα πένθους, οὔτε ἐπιθυμῶ νὰ κλείσω τὴν ὀμιλία μου σὲ πένθιμο τόνο. Εἶναι καὶ ἡμέρα ὑπερηφανείας καὶ φρονηματισμοῦ, καὶ σὰν τέτοια τὴν τιμᾶ σήμερα ἡ Ἀκαδημία. Τὸ μέγα δίδαγμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ὄλων ἐκείνων ποὺ ὑπεράσπισαν μὲ τόση αὐτοθυσία τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶναι ὅτι δὲν θυσιάζει κανεὶς τὰ ἰδανικά καὶ τὴν πίστη του γιὰ νὰ σώσει τὴ ζωὴ του. Μάχεται ὡς τὸ τέλος. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πενταύγασμα τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Δὲν ἔχομε παρὰ νὰ θυμηθοῦμε μερικοὺς βασικοὺς σταθμούς της, εἴτε λέγονται Θερμοπόλες, εἴτε λέγονται Μεσολόγγι ἢ 28η Ὀκτωβρίου τοῦ 1940. Καὶ οἱ ἐπόμενες γενεές, δὲν ἀμφιβάλω, ἂν ὑπάρξει ἀνάγκη, θὰ κάμουν τὸ ἴδιο, γιὰτι τὸ παρελθόν, ὅταν τὸ κρατοῦμε ζωντανό, πειθαναγκάζει, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ κρατοῦμε ζωντανὸ στὰ σπῆματα μας, στὰ σχολεῖα μας, στὶς καρδιές μας.

«Ο βασιλιάς μου δὲν παραδόθηκε», ἀπάντησε ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στὸν ὑπερόπτη Ἄγγλο ναύαρχο πὸν τὸν ἐρώτησε μὲ ἀπορία γιατί πολεμοῦσαν οἱ Ἕλληνες ἐναντίον τοῦ μονάρχου των, τοῦ σουλτάνου. «Ο βασιλιάς μου δὲν ὑπέγραψε, σκοτώθηκε». Καὶ αὐτὸ εἶναι πὸν χάρισε στὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο τὴ δύναμη νὰ κάμει τὸ μεγάλο ἐκεῖνο βῆμα ἀπὸ τὴν ἱστορία στὸ θρόνο. Ἐγινε ὁ μαρμαρωμένος βασιλιάς, πὸν ζέστανε καὶ φώτισε τὴ μεγάλη νύχτα πὸν σκέπασε τὸ Γένος, καὶ ὠδήγησε τελικὰ κληρο, δασκάλους, ὀπλαρχηγούς, ναυμάχους καὶ λαὸ στὴν ἐλευθερία. Οἱ Ἕλληνες ὑπερασπιστὲς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1453 ἔδειξαν ἄλλη μιὰ φορὰ ὅτι μόνον οἱ λαοὶ πὸν ξέρον πῶς νὰ πεθαίνουν, εἶναι ἐκεῖνοι πὸν ἐξασφαλίζουν τὴν ἀνάσταση καὶ τὴν ἀθανασία.